

100 év

A TRIANONI MAGYARORSZÁG
KÉPES TÖRTÉNETE

P R I T Z P Á L

100 év

A TRIANONI MAGYARORSZÁG
KÉPES TÖRTÉNETE

Kossuth

A könyv a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült

A könyv kiadását támogatta a

Szerkesztette és a névmutatót összeállította: Vértesi Lázár

Képbeszerczés: Török Ágnes

Borító: Veres Ildikó

Könyvterv és tördelés: Filakowszky György

ISBN 978-963-09-9805-5

© Pritz Pál 2020

© Kossuth Kiadó 2020

Felelős kiadó Kocsis András Sándor,
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

Műszaki vezető: Papp Miklós

Korrektor: Török Mária

Képkidolgozás: Filakowszky György

www.kossuth.hu / kiado@kossuth.hu

Nyomta és kötötte a Pauker Holding Kft.

Felelős vezető Vértés Gábor ügyvezető igazgató

studio@pauker-holding.hu

TARTALOM

INVOKÁCIÓ	7
„HOSSZÚ” AVAGY „RÖVID” VOLT-E A HUSZADIK SZÁZAD?	11
Jó dolog, ha egy társadalomnak van önbizalma	11
Nem az volt a baj, hogy a nemzet nagynak álmodta magát	15
Amit biztosan tudunk	16
A nemzet történeti kategória	16
A dinasztizmus volt a külpolitika motorja	17
Külügyi szolgálat és külpolitika	18
1914-ben bizonyosan nem volt nemzeti érdek	19
ÖSSZEOMLÁS, FORRADALMAK, ELLENFORRADALOM (1918–1920)	21
A polgári demokratikus forradalom és köztársaság (1918. október 31. – 1919. március 20.)	22
A Monarchia öröksége	32
A Magyarországi Tanácsköztársaság (1919. március 21. – augusztus 1.)	47
EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG	57
A keresztény nemzeti kurzus időszaka (1919. augusztus 1. – 1920. június)	58
Trianon	68
EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG	71
A KONZERVATÍV-LIBERÁLIS BETHLEN-KORSZAK	73
A politikai és gazdasági konszolidáció feltételei	73
Az elszigeteltség esztendei	75
Az aktív külpolitika évei	90
A revíziós törekvések természetrajza	92
A gazdasági válság szorításában	94
A GÖMBÖS-KORMÁNY (1932–1936)	101
„Tojástánc” Berlin és Róma között	105
Küzdelem a revízió lehetőségének megmentéséért	117
EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG	120
DARÁNYITÓL TELEKIIG (1936–1941)	121
Kiel és Bled kapcsolata: a magyar diplomáciai bravúr	125
EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG	128
A Teleki-kormány	129
A második bécsi döntés	138
MAGYARORSZÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN	143
Sodródás a világháború örvénye felé	143
A Kállay-kormány (1942–1944)	145
Előzetes fegyverszüneti puhatolózás és az ország német megszállása	151
A holokauszt és a háborúból kiugrás kudarca	158

A nyilas diktatúra (1944. október 16. – 1945. április)	162
Az ellenállás és a magyarországi háború	164
1945: A NAGY VÍZVÁLASZTÓ	171
A koalíció évei	171
Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány	174
A németek kitelepítése és a felvidéki magyarok betelepítése	184
A párizsi békeszerződés	187
Az elérhetetlen Marshall-terv	194
A Tájékoztató Iroda megalakulásától a koncepciók perék rémületéig	196
RÁKOSI MÁTYÁS TERRORRENDSZERE	199
Sztálin halála után	205
AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC	211
A KÁDÁR-RENDSZER	217
A forradalom eltiprása és a Kádár-rendszer megszületése	217
A Hruscsov–Brezsnyev-váltás próbatétele	230
1968 és a világgazdasági válság kihívása	232
Látványos külpolitikai sikerek; a kisebbségi magyarság mostoha sorsa	238
EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG	245
ÚT A RENDSZERVÁLTÁSBA – ÉS ANNAK HISTÓRIÁJA	247
A „tárgyalásos forradalom”	249
Ismét szabad választások és a három tengely körül forgó új magyar külpolitika	267
SZEMÉLYISÉG ÉS TÖRTÉNELEM	273
EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG	280
EPILÓGUS	283
SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ (HELYETT)	287
A KÉPEK JEGYZÉKE	289
NÉVMUTATÓ	291

INVOKÁCIÓ

A történetírás egyfajta kollektív emlékezet. A történész munkája ugyan a tudomány mai, sok szempontból tudásiparrá vált világában is leginkább egyéni teljesítmény, ám messze nem lehet önkényes. Az egyéni publikációk a szakirodalom vájta mederben, annak anyagából építkeznek, és abba épülnek bele, tehát a kollektív emlékezet részeként fogalmazódnak meg. Ám míg az egyéni emlékezet – figyelmeztetnek a bölcsek – akkor lehet csak valóban pontos, amikor már a lényegtelen emlékek kihullottak elménkből, addig a historikus számára a memória megroggyanása a vég. Mert témájában minden addig felhalmozott ismeretet birtokolnia kell. A fogas kérdés mindig az, hogy ebből a hatalmas anyagból miként kell és lehet a megadott szűk terjedelemben elérő, újat adó mondanivalónkat összegezni?

A *Trianoni Magyarország* témája – ha el akarjuk kerülni sorsunk önmagában történő szemlélésének veszedelmét, hiszen azt döntően a külvilág szabta meg – magyar s egyben egyetemes is. A végtelenségbe való elveszést elkerülendő tehát el kell döntenünk, hogy mi is az iránytűnk?

Polübiosz a Római Birodalom és az akkori egyetemes világ történetéből a politikai intézmények és a katonai szervezetek történetére összpontosította előadását. A középkorban Szent Ágoston Isten államáról értekezett, a földinek és az éginek az ellentétével operált. A tőlünk már nem is oly távoli Georg Wilhelm Friedrich Hegel nézőpontja is lényegében hasonló: hogyan halad a természetnek és a transzcendens Istennek alávetett ember a szabadság tudatáig.¹

A 20. századi egyetemes história szenvedésözönének világában, az első világháború őskausztrófája, majd a még pusztítóbb, még többszörösen több emberáldozatot követelő második világégés közben és nyomán kiterelődött tömegtársadalom embere a demokráciáért vívta, és szakadatlanul ma is azért vívja a harcát.

Még az állagörző liberális gróf Tisza Istvánnak sem volt semmi kétsége a tekintetben, hogy „a demokrácia felé haladunk”. „Csak” azt a feltételt szabta, hogy arra akkor kerüljön sor, „amikor a tömegnek is van már minősége”².

A forradalmak bukása után a nemzetének – *nota bene* a maga felfogása szerinti nemzetének³ – sorsát jobbító gróf Bethlen István is a demokrácia hívének vallotta magát. Ám a két háború közötti Európában, abban az időben, amikor a világ utolsó ízben figyelt a kontinensünkre az első helyen, úgy alakultak a dolgok, hogy a demokrácia jelszava bár számtalanszor szerepelt a közéletben, érdemes lehetett arra hivatkozni, esetenként annak tógájában is tetszelegni, ám ténylegesen a demokratáknak többnyire csak vert pozíció jutott. A liberalizmus akkori totális csődjének árnyékában, a szélsőségek korában nem is lehetett ez másként.

Francis Fukuyama *A történelem vége és az utolsó ember* című munkájában azt állította, hogy a szovjet típusú rendszerek bukásával az emberiséget nagy szerencse érte. Elérkezett a *demokratikus liberalizmus* korának egyetemessé válásához. Ezáltal a történelem addigi hatalmas katasztrófáinak okai kiküszöbölődtek, s a történelemnek ebben az értelemben vége lett.

1 Az ívet Benedetto Croce komponálta meg A történelem mint az egyetemesnek a története. Az „egyetemes történelem” kritikája c., 1913-ban készült, először 1915-ben, németül megjelent írásában. In: Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.): *Történetelmélet. I-II.* Osiris, Bp., 2006. Az idézet helye: I, 421.

2 Tisza István: A választójog és az ipari munkások. In: *Tisza István Összes Munkái I*, 200. Idézi Tökéczki László: Tisza István a magyar politikában. *Kommentár* 2011. 5. sz. (A második idézet tőle való – P. P.)

3 Hiszen a nemzet jelentős mértékben *elképzelt* közösség, a nép feletti közösség, ráadásul a magyar történelemben – Erdei Ferencnek az 1943-as szárszói konferencián mondott előadása óta (Lásd a 65., 155. és 156. oldalon írottakat) tudjuk – végletesen kettéhasított közösség.

A gondolat magva messze nem új. Georg Wilhelm Friedrich Hegel Bonaparte Napóleon Poroszországot 1806-ban tönkrevető jénai csatájában vélte felfedezni a történelem végének bekövetkeztét, hiszen a polgári liberális Franciaország küldte ezzel a győzelemmel az európai feudalizmus bástyáját a sírba. 1848-ban pedig a *Kommunista kiáltvány* szerzői mondtak hasonlót annyiban, hogy ők a proletárforradalom győzelmétől remélték az emberiség előtörténetének végét, az igazi történelem kezdetét.

A történelem egyiket sem igazolta-igazolja, ám a szélsőségek korának bukása nem csupán a demokratikus rend győzelmét hozta meg számos országban. A kommunista mozgalomban az Olasz Kommunista Párt vezetője, Palmiro Togliatti fogalmazta meg először a népi demokratikus átalakulás programját. Azt a programot, amely akkor érdemben segítette a fasizmus legyőzését. Manapság rengetegen hangsúlyozzák, hogy a német nemzetiszocializmus merőben különbözött az olasz fasizmustól. Visszatekintve természetesen jól láthatóak a markáns különbségek. Ám nem szerencsés, ha a különbségtevés elmossa annak valóságosságát, hogy azok, akik Hitler és szövetségesei ellen harcoltak, azok számára nem a különbség, hanem a lényeg volt a lényeg. És ennek a küzdelemnek a harcosai nagyon is szem előtt tartották azt a tényt, hogy a szélsőjobboldali totális rendszerek a kapitalizmus talaján jöttek létre. Ezért is akarták, hogy a győzelem utáni új világ demokráciája minőségileg legyen más a korábbi polgári demokráciáknál.

Ezek a törekvések a legvilágosabban Olaszországban mutatkoztak meg. Széles körök várták el az új demokráciától, hogy az a lakosság gazdasági és szociális törekvéseinek is teret adjon. Az 1948. január 1-jén megszületett, lényegében ma is hatályos alkotmány kimondja, hogy a demokratikus köztársaság „a munkán alapszik”.

A kommunisták csak 12 szavazattal maradtak alul a javaslatukkal, hogy az alkotmányban a „dolgozó köztársaság” kitétel szerepeljen, de a munka fentiek szerinti beemelése egyes nem marxista szemléletű alkotmányjogászok szerint valójában azt jelenti, hogy az alkotmányba lényegileg bekerült a proletariátus emancipációjának marxista célkitűzése.

Az alkotmány a munkához való jogot is deklarálja, tehát elismeri a teljes foglalkoztatottság követelményét. Az olasz alkotmánybíróság 1965-ben ennek alapján mondta ki: az alkotmány az államot arra kötelezi, hogy beavatkozzon a gazdaságba a munkahelyek számának növelése érdekében, mert senki nem akadályozhatja meg az állampolgárokat abban, hogy munkához jussanak.

A Szovjetunió gyakorlata, a hegemoniája alatt kiterjedésedett ún. népi demokráciák – népet és demokráciát egyaránt megcsúfoló – rendszereinek története alaposan lejáratta a népi demokrácia fogalmát. Mindez azonban nem emelt áthághatatlan akadályt azon törekvések elé, hogy a világkapitalizmus hatalmas erényeit lerontó irdatlan bűnei egyszer a valódi népi demokratikus fejlődés útján legyenek kiküszöbölhetőek. A könyvünkben elbeszélte korszak küzdelmeinek értelmét ebben látjuk.

Az ember leginkább a vérözönnel járó tragédiákból tanul. Aztán elfeledi a tanultakat. Mindkét nagy világgéést nemzetállamok szabadították az emberiségre. 1945, a nagy vízváltó, a „nulladik év” után felgyorsultak a már korábban is látható szupranacionális törekvések. Ezek vezettek el az Európai Unióhoz. Ezen ugyan bőven lenne mit fejleszteni, ám a nagyok, az erősek (hogy nevesítsük őket: nagy nemzetek és multik, vagyis nemzeteknél erősebb tőkés birodalmak) mind jobban kiütközött önzése súlyos kételyeket ébresztett. A Szovjetunió megszűntével, a bipoláris világrend elenyészése nyomán ugyancsak megerősödtek a nemzetállami törekvések. Európát a népvándorlás újabb hullámai fenyegetik, s közben erejét az Európai Egyesült Államok eszméje körüli meddő vitákra fecsérli. Meglehet, még akkor is így lesz ez, amikor bedőlnek a kapuk...

A történész a lezárt korszakok bemutatásának a mestere. A honi historiában jelenleg a Kádár-korszak vége ez a határ. Az utána következő évtizedekről is minden bizonnyal ő képes – ha a rokonszakmák eredményeit jól összegzi – a leghitelesebben írni, ám produktuma bizonyosan elmarad a lezárt korszakok ábrázolásának mélységéhez képest. Ezért szólunk az elmúlt évtizedekről oly szűkszavúan.

A politikatörténet műfaját ellenben éppen ellenkezőleg, igen összetetten szemléljük. Mivel a politika *akarati viszony*, ezért a korszerű politikatörténet figyelme minden olyasmire kiterjedt, amely a politikumot befolyásolja. Így például az 1918-as polgári demokratikus forradalom elbeszélésénél meg kell említenünk a spanyolnáthának nevezett pusztító influenzát. Mivel 1918/1919 forradalmait jelentős mértékben az a szellemi erjedés alapozta meg, amelyet a *Nyolcak* festőcsoportjának munkássága, annak Ady Endre költészetével, Bartók Béla zenéjével, a Társadalomtudományi Társaság és a *Huszedik Század* című folyóirat munkásságával való összefonódása okozott, ezért néhány fényképpel és tömör mondattal itt is kell szolgálnunk. A történet vége felé tekintve pedig ugyanúgy szólunk az Ikarus autóbuszok sikertörténetéről, mint Hofi Gézáról, akinek túpontosan előadott paródiái úgy szórakoztattak hatalmas tömegeket (sőt ma is szórakoztatnak), hogy közben stabilizálták a roskadozó rendszert.

Így érthető, hogy bár lehet bizonyos fanyalgást tapasztalni a politikatörténettel szemben, valójában irigylés övezi. Hiszen a történelem iránt érdeklődők leginkább a politikum iránt érdeklődnek. Ez a figyelem magával a históriával egyidős: Homérosz *Iliásza* vagy a *Nibelung-ének* tartalmaz ugyan szép szerelmi motívumokat, megható lírai részleteket, ám túlnyomó hányadukban az eseménytörténettel messze nem azonos, a szó komplex értelmében felfogott politikumról szólnak. A történetírás a 19. században vált tudománnyá, előzményei azonban egészen az írásbeliség előtti időkbe nyúlnak vissza. Az etnikumok történetét, történelmi tudatát a szájhagyomány útján terjedő regék, mondák tartották fenn.

Az elmúlt évtizedek igen sokban gazdagították a történetírás eszköztárát és módszertanát. Önmagában a számítástechnikai forradalom is szerteágazóan gazdagító hatást gyakorolt a szakmára. Főleg az Amerikai Egyesült Államokban váltak sokan – a múlt század hatvanas–hetvenes éveiben – az ún. *kliometria* híveivé és művelőivé. A kliometria helyét azóta a struktúratörténet és mikrotörténet különböző változatai foglalták el, ám (természetesen módszertanán túlmenően) mindegyiknek az a hit, konok meggyőződés a lényege, hogy a számok, végtelen statisztikai adatok feldolgozásával a dolgok mélyére lehet ásni, az eseménytörténet kétségtelen gyarlósága okozta problémát orvosolni lehet. Nem lehet.

A politikatörténet-írás nagy tehertétele, hogy a 19. században, a nacionalizmus korában vált potenciálisan – létrejövő eszköztára, kialakuló módszertana révén – tudománnyá, amikor az egyes nemzetek, nemzetté váló etnikumok nacionalizmusa a legkeményebben feszül egymásnak. A nacionalizmus igényli a történetírás segítségét, és ezt a segítséget úgy alkalmazza, hogy közben magát a történetírást (amely ekkortájt lényegében még a politikai történetírással azonos) szolgálólányává degradálja. A történetírás kifejezetten ideológiai funkciót kapott. A népszerűség nagy dolog, a történetírásnak nagy presztízst hozott, ennek ellenben az volt az ára, hogy a tudománnyá váló történetírás tudományos volta ezen ideológiai tehertétel miatt ilyen-olyan mértékben csorbult. A szó szigorú értelmében tudomány az, amelynek definiált fogalmait minden nemzet fiai annak veszik. Ha ugyanazt merőben másként értelmezik – például Bécsben és Budapesten, vagy Berlinben és Párizsban, vagy Moszkvában és New Yorkban, sőt ugyanabban a városban, *horribile dictu*, tudományos intézetben, tanszéken –, akkor az a szó teljes értelmében aligha tudomány.

Vegyük például a holokauszt kérdését magyar és román relációban. A magyar történetírás azt szokta hangsúlyozni, hogy az ország német megszállásáig háborítatlanul élt itt egy 800 ezres

zsidó közösség. A zsidóság tragédiájára a német megszállás nyomán került sor, ám a budapesti zsidóság (és velük azon sokak, akik a külső zónákban kicsúszva a begyűjtők markából ide érkeztek) megmenekült, mert *Horthy Miklós* 1944. július derekán a deportálásokat leállította. A nemzetközi kitekintés jegyében ehhez még azt is hozzá szokták fűzni, hogy mindeközben a szomszédos országokban az *Endlösung*ot már végrehajtották. A román történetírás ellenben arról szeret beszélni, hogy míg 1944-ben Magyarország a németek kezére adta félmillió zsidóságát, addig Romániában ilyen tömeges deportálásra 1944-ben nem került sor. A magyar történetírás szinte a legutóbbi időkig nem beszélt arról, hogy Romániában az *Endlösung* nem vált totálissá, a román történetírás pedig mélyen hallgat arról, hogy mily hatalmas zsidó tömegek pusztultak el Romániában 1944-ig.

A példatár *elméletileg* határtalanul bővíthető lenne, ellenben a terjedelmi korlátok arra intenek, hogy most már fogjunk témánk elbeszélésébe.

Ám három dolgot még meg kell említenünk.

1. A ma emberének – nézzen bár filmet vagy olvasson regényt – nem okoz problémát az időfelbontás. A történészek ellenben nemigen élnek ezzel a lehetőséggel. Magunk ellenben igen. Ha az előadott téma természete megkívánja, akkor felbontjuk az időt.

2. A történész teljesítményét komolyan veszélyezteti az a tény, hogy ő már ismeri azt az eredményt, amelyet a küzdő szereplő jó esetben is csak sejt, ám bizonyosan nem tudhat. Úgy is mondhatnánk, hogy a legostobább történész is többet tud e tekintetben, mint a nála sokkal okosabb kortárs. Valamirevaló történész tehát e veszedelmet elkerülve alkot.

3. Az internet korában élünk. Amikor egy-egy adatért, valamilyen kérdésben való eligazodásért az íróasztal mellől már fel sem kelünk, hogy könyvtárunkban tájékozódjunk. Helyette a világhálón keresgélünk. Ezért elbeszélésünkből számos dolgot tudatosan elhagytunk, vagy a szükségesnél rövidebbre fogva említjük meg. Mert jól tudjuk, hogy ezek hiányát az Olvasó könnyen pótolja. Akár annak okán is, hogy fejből tudja. A pártpolitikai civakodások feletti történelemszemléleten, az elemzéseken és az összefüggések bemutatásán van a hangsúly. A fentiek magyarázzák, hogy jelen munkámban alig-alig talál jegyzeteket az Olvasó. Mert az elmondottak hitelességét fél évszázados történetírói munkásságom szavatolja. Ha az kevés lenne, akkor lábjegyzetek garadája sem bizonyíték. Egyébként honlapomról, a Magyar Elektronikus Könyvtárban és más egyéb helyeken könnyen elérhető publikációimból, melyek zöme lábjegyzetekkel bőven ellátott, az ilyen irányú olvasói érdeklődésnek is vélhetőleg megfelelek.

*Et nunc venio ad fortissimum.*⁴

4 Csapjunk a dolgok közepébe.

„HOSSZÚ” AVAGY „RÖVID” VOLT-E A 20. SZÁZAD?

Vélhetjük akár „hosszúnak”, akár „rövidnek” ezt a századot, egy bizonyos: a tovatűnt három-négy emberöltő mérhető a *hosszú időtartam* követelményével. Úgy gondoljuk, hogy egy-egy évszázad „rövid”, illetve „hosszú” volta mellett is szólnak érvek; a kétfajta nézőpont (amennyiben a történelmet a lehető legteljesebb összetettségében vizsgáljuk) összesímitható.

A politika világában azért indokolt az elbeszélés fonalát a 19. század végével, a 20. század elejével elkezdni, mert nagyon sok jel szerint erre az időre eltűnik Deák Ferenc, Eötvös József, id. Andrassy Gyula generációjának az 1867. évi kiegyezést magyar oldalról megalkotó judíciuma, s velük szemben a századforduló generációja nemhogy a dualista épület erősítésén, sokkal inkább annak átépítésén (értsd: tönkretételén) munkálkodik.

Jó dolog, ha egy társadalomnak van önbizalma

Jó dolog, ha egy társadalomnak s tagjainak van önbizalma, önbizalmuk, hisz csüggedt fővel nem lehet nagy dolgokat véghez vinni. Ám azoknak az időknek a túlcseresznye öntudata a másik véglet felé kormányozta az elméket. A túlzottan nagy magabiztosság jegyében döntött úgy a kormány, hogy honfoglalásunk ezredik évfordulóját 1896-ban ünnepeljük, holott az illetékes történészek egyértelműen a döntéshozók tudomására hozták: bejöveteleink hosszú folyamatának a döntő időpontja 895. Nem lett volna semmi tragédia, ha 1895-ben szerényebb keretekben ünnepel az ország, ám a nagyság ígézetében inkább a „dátumigazítás” útját választották.

A fent lévők oly mértékben feledték közös kincsünk, a nyelvünk üzente bölcsességét: gyűjtsük a híreket, mert különben majd *hír-telenül* nagy fekete dolgok szakad(hat)nak ránk, hogy amikor 1920. június 4-én abban a számunkra oly rossz emlékü (egyébként az életet szeretni tudók számára oly szépséges) Nagy-Trianon-palotában alá kellett írni azt a szörnyű dokumentumot, olyan megrendülés vágott végig a nemzetet, amit mai ésszel már a témában járatos historikus sem tud felfogni. Jól mutatja ezt – például – a honfitársainál messze képzetesebb, tájékozottabb Barcza György gondolkodása is. Ő a békekötés pillanatában éppen Dániában dolgozott, ahol a velünk szemben korántsem ellenséges beállítottságú beszélgető partnerei pörén megmondották, hogy azt kaptuk, amit a németek oldalán megérdemeltünk. Mégis a diplomatának „egész meggyőződése és politikai érzéke” azt sugallta, hogy „ezt a békét magyar embernek aláírnia sohasem lenne szabad”. Minden szakmai tudását, józanságát feledve így „gondolta tovább” diplomataképzettségével összeegyeztethetetlen álláspontját: „Az entente persze visszautasításunk esetében katonailag megszállt volna, szabad kezet engedett volna bosszúra vágó szomszédainknak, kik a hatalmukba került területeinken eléggé megmutatták, hogy mily érzelmekkel viseltetnek irántunk, és mily módszereket alkalmaznak, s éveken át a legnehezebb sors várt volna ránk. De minden szenvedést inkább vállaltam volna, mintsem hogy egy ily diktátumot aláírásommal szentesítsek, és önként egyezzem bele [...] Az entente megszállás nem tartott volna örökké, sőt sokáig sem, legfeljebb néhány évig, hiszen az entente is kimerült volna [...] és látva elhatározásunkat *talán* revideálta volna álláspontját [...] ha kibírtunk egy százötven éves török uralmat, úgy kibírtunk volna egy-pár éves entente vagy cseh–szerb–román uralmat is azzal a tudattal, hogy ezzel az ország jövőjét *talán* mégis megmentjük, és az egész világ becsülését *biztosan* elnyerjük.” (Kiemelések – P. P.)

Ma és a jövőben is nagyon helyesen tesszük, ha külföldi barátainknak büszkén mutatjuk meg az 1885 és 1906 között a Duna-parton épült szépséges gótikus palotánkat, az Országházat.

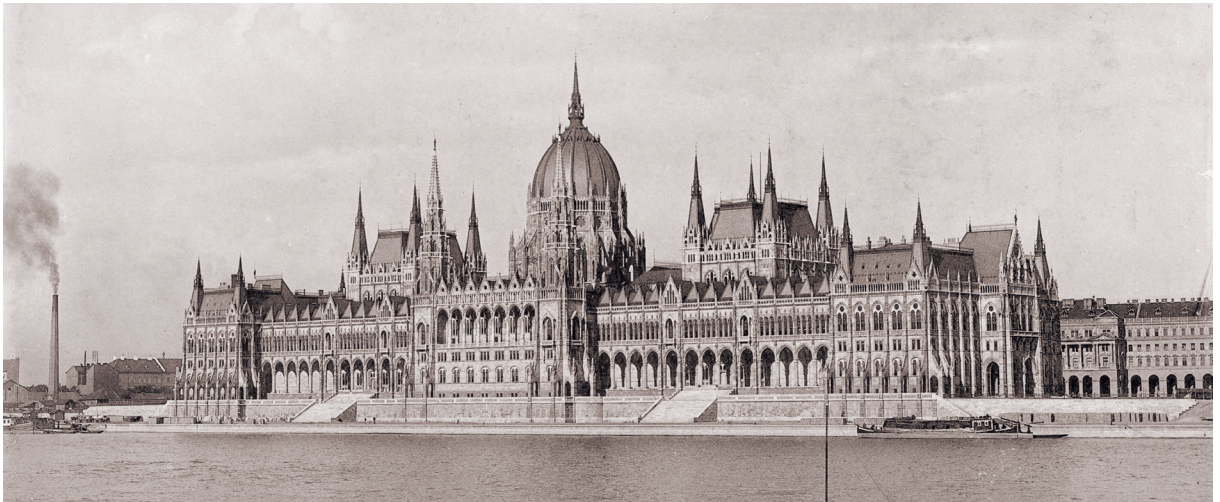
1. Feszty Árpád: A magyarok bejövetele

A második világháborúban bombatalálat érte, a millicentenáriumi ünnepségre felújított hatalmas körkép ma az ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékparkban látható. A honfoglalás korának valóságához nem sok köze van.

Azt ellenben jól tükrözi, hogy a 19. század végén hogyan képzeltek el a honfoglalást. A szakma ma sem nagyon töpreng el – például – azon, hogy a bejövő törzsek (egységes magyar nyelv hiányában) miképpen beszéltek egymással. Valamiképpen bizonyosan, s ami a leglényegesebb: eredménnyel...

Tudnunk kell azonban, hogy ez az épület már a saját korában sem számított egy megalapozott birodalmi öntudat megtestesülésének. Az egész kontinensen nem emeltek ehhez fogható méretű parlamentet, s londoni párja csupán néhány centiméterrel nagyobb, miközben a brit impériumnak annak idején még az egész világon szava volt.

2. Az Országház a századelőn
Ady Endre zsványtanyának tartotta...

A Duna másik oldala fölé magasodó királyi palota is a századfordulón újult meg úgy, hogy közben méretében, tömegében megkétszereződött. Megkétszereződött, miközben funkcionális értelme nemigen volt, hiszen a közös uralkodó Bécsből irányította birodalmát.

3. A királyi palota a századelőn

Nem az volt a baj, hogy a nemzet nagynak álmodta magát

Nem az volt a baj, hogy a nemzet nagynak álmodta magát, a baj az volt, hogy urainak legtöbbje mindeközben nemigen volt tisztában a mind kedvezőtlenebb nemzetközi körülményekkel, s itt-hon nemhogy nem tettek szinte semmit a nép nemzetbe emelésének érdekében, hanem éppen az áldatlan állapotokat akarták mindenáron konzerválni.

4. Révész Imre: Panem

A 19. század végén a Viharsarokban forrpontra hevültek az agrárszocialista mozgalmak. Az Alföldön és a Dunántúl számos megyéjében 1897-ben jelentős aratósztrájk volt. Földreform helyett az 1898. II. tc. büntetést és erőszak alkalmazását helyezte kilátásba. Darányi Ignác földművelésügyi minisztert szociális érzékenysége miatt a birtokosok, a földbirtokviszonyok változatlansága miatt pedig az agrárszocialisták támadták.

Az Országházat a szorgos és ügyes kezek bámulatosan széppé varázsolták, ám amit a honatyák benne műveltek, az bizony messze nem volt méltó ezekhez a külsőségekhez. A fajtájáért jajongó, sokszor valóban szertelenül szélsőségesen fogalmazó Ady Endre minden bizonnyal túloz, amikor „szép zsványtanyának” nevezi az épületet, ám bizonyosan messze több volt ott az üres szócséplés, meddő közjogi vita, mint az országépítés. Ez utóbbi szó kapcsán természetesen sokkal inkább Tisza István nevét helyes említeni, mint mondjuk a hosszú éveket hamis magyarkodással eltöltő nemzeti koalíciót, ám a jeles államférfi ereje jobbra az állagörzésre, mint a korszerűsítésre összpontosult. A korabeli panaszokkal szemben a magyarságnak társnemzeti pozíciója volt a Monarchiában, s annak külpolitikájára ennek megfelelő befolyást is gyakorolt. A nagyhatalmi mércének

hagyományos értelemben (terület, népesség, mozgósítható hadsereg létszáma) igen, modern értelemben (a gazdaság dinamizmusa, tőkeexportáló képessége, a társadalom berendezkedésének milyensége, civilizációs mutatói) ellenben már megfelelni képtelen dunai monarchiának külpolitikája igazából csak a Balkánon volt, s amikor felvette a harcot a századelőn ott ismét megelevenedő nemzetfelszabadító és -egyesítő törekvésekkel, akkor valójában minden beavatkozási lépésével és kísérletével saját jövőjét akarta garantálni, nemzetiségeinek centrifugális energiáit pedig elemész-

teni. A magyar miniszterelnöknek megvolt a lehetősége rá, hogy ebben a külpolitikában saját akaratát érvényre juttassa. Tisza István tevékeny közreműködésével iparkodott a Monarchia diplomáciája Szerbiát elszigetelni, ellenerőként, szövetségesként Bulgáriát gazdasági, katonai tényezővé tenni, Romániát pedig szövetségesi hűségében megerősíteni.

5. Ady és Léda

Az asszonynak döntő szerepe volt abban, hogy 1906-tól Ady az a költő lett, aki bevészte nevét a történelembe.

Amit biztosan tudunk

1. A hatalom birtokosának mindig több lehetősége van a cselekvésre, a jó megoldás megtalálására, mint a birtokon kívülieknek.

2. Tisza Istvánnak (joggal szűkíthetjük le a kérdést az ő személyére) bizonyosan lett volna lehetősége jobb politikát folytatni, mint amit folytatott. Ha hírhedten nevezetes 1918. szeptemberi, szarajevói szavaira gondolunk – „ha komolyan akarunk beszélni, hagyják a nemzeti önrendelkezési jog jelszavát békén! [...] Azért jöttem én ide, hogy ezt a butaságot meghallgassam?” –, jól látható a politikai hiba.

3. Messze nem felesleges a múlt faggatása, mert a történelemben semmi sem történik feleslegesen, semmi sem vész el nyomtalanul. Teljesen bukott ügyeknek is lehet egyszer hatása, foganatja, míg magukat (véglegesen) győztesnek hitt személyek, rendszerek, helyzetek illannak el az idő retoráiban a semmibe, hogy azután ilyen-olyan módosulásokkal újjászülessenek.

A modern korok külpolitikájának a nacionalizmusok adják a motorját. Nacionalizmuson roppant egyszerűen nemzeti érzületet értünk, s innentől vizsgálhatjuk, hogy ez a nemzeti érzület mennyiben volt jogos, mennyiben jogtalan, mennyiben védett jogos nemzeti érdeket, mely esetben volt „haladó”, s mikor szolgált „reakciós” hatalmaknak. Hol volt olyan helyzet, hogy jogos nemzeti érdekek csaptak egybe, s hol adódott mindeközben alkalom harmadik (kisebb vagy nagyobb) hatalomnak mindebből hasznot húzni, vagy miképpen kellett emiatt sérelmet elszenvednie.

Egy ország, egy birodalom politikája/külpolitikája akkor (lehet) erős, ha mögötte erős a nemzeti gondolat, ha úgy tetszik, erős nacionalizmus hajtja.

A nemzet történeti kategória

A nemzet – sugallják bár ellenkezőjét nagy hangerővel politikusok pátoszos ünnepi beszédei – történeti kategória, annak tartalmát jelentős mértékben a hatalmat gyakorlók szabják meg. Így lehet megérteni a haza(nemzet)árulózás körüli számtalan történet tragikomikus értelmét: korábbi nagyságok váltak (törvényben is rögzítetten) „hazaárulóvá”, majd (változván az idők) ugyancsak törvényben rögzítetten a „nemzet nagy fiává”. Kizárólag a hosszú időtáv adja a kezünkbe

a megfelelő eszközt, hogy világosan láthassuk: a pillanatnyi hatalom által oly harsányan hirdett nemzeti érdekből végül is mi bizonyult valóban nemzeti érdeknek. Tehát olyasminek, ami érdemben segítette a nagy közösség (vagyis a nemzet) sorsának kedvező alakulását.

Mivel tájainkon a hazaárulózás jelensége messze nem a múlt szomorú rekvizituma csupán, ezért szükségesnek tartjuk leszögezni: a kriminális esetektől eltekintve (amikor valaki személyes anyagi haszonszerzés okán államtitkot ad el és így tovább) nincsenek, nem voltak és nem lesznek a jövőben sem hazaárulók. A kérdés „csupán” annyi: az illető jól vagy rosszul képviselte/képviseli a nemzet érdekét. Az átmenetek sokaságát természetesen egyáltalán nem vitatjuk, ám a lényegyet minden bizonnyal a fenti módon lehet a legvilágosabban megfogalmazni.

A dinasztizmus volt a külpolitika motorja

A modern nemzeti gondolat megszületése előtt a dinasztizmus volt a külpolitika motorja. Magyarország államfői a 19. század derekától 1918-ig Habsburg-uralkodók (I. Ferenc József, majd IV. Károly) voltak, ám ez a kor már jó ideje a nacionalizmus kora volt, ebből következőleg a dinasztia szava ugyan érvényesült a külpolitikai döntésekben, ám a nemzeti erők egymást segítő vagy éppen gyengítő összjátéka volt a külpolitikai mozgások alapmeghatározója.

Az 1867. évi kiegyezés adta lehetőségeket kihasználva a korabeli külpolitika sokat tudott tenni nemzeti érdekeink érvényesítése érdekében. Id. gróf Andrássy Gyula a másik féllel elfogadtatta: a közös külügyi szolgálaton belül a magyar honosságú tisztviselők aránya annyi legyen, amennyi a közös ügyek viteléhez megszabott magyar hozzájárulás, korabeli kifejezéssel élve: a kvóta. S bár ezt nem tudtuk elérni, az idők során rendre megközelítettük.

Jól tudjuk: a politika/külpolitika vitele, a megfogalmazott célkitűzések megvalósítása szempontjából az apparátus jelentősége mindenkor számba veendő.

6. Johann Lukas von Hildebrandt építette palota Bécsben a Ballhausplatzon. Eredetileg a Habsburg-dinasztia kancelláriájának, majd 1867-től a közös Külügyminisztériumnak adott otthont. Később az önálló Ausztria kancelláriájának épülete lett. 1938-ban itt, a volt kancellárok, külügyminiszterek termében dolgozott illő szerénységgel Edmund Veesenmayer.

Külügyi szolgálat és külpolitika

A dualista Monarchia közös külügyi szolgálata színvonalas apparátussal dolgozott, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a bukás után ennek az állománynak a tagjai minden utódállamban szívesen látott szereplőivé váltak az egyes nemzeti külügyi szolgálatoknak. Mentések voltak a nemzeti elfogultságoktól, képesek voltak szupranacionális szinten és keretekben gondolkodni; nemzeti és társadalmi hovatartozás szempontjából való tarkaságuk az olyannyira szükséges és számos területen akkor és később még inkább hiányzó tolerancia terjesztésében töltött be kedvező szerepet. A testületen belül létezett egyfajta demokratizmus, amely az egyes beosztások közötti láthatatlan falakat jelentősen vékonyította, ámbátor ez a nyitottság nem terjedt addig, hogy a diplomáciai és a konzuli terület között hagyományosan létező vastag falakat is gyengítse, felszámolásukról pedig szó sem lehetett. Az apparátusok mindenkor meglévő önmozgása itt korántsem vált olyan jelentőssé, hogy a Monarchia külpolitikáját érdemben módosítsa. Egészében jó eszköze volt a Monarchia külpolitikájának, azt módosítani akaró ambíciókkal azonban nem rendelkezett.

Andrássy bukása után a magyar állampolgárságú tisztviselők ballhausplatzi térfoglalása nem-hogy lassult volna, inkább tovább erősödött. (Bécsben – lásd képünket – a Ballhausplatz egyik palotájában működött a közös külügyminisztérium. S ahogy a Wilhelmstrasse a német, a Quai d'Orsay a francia, a Palazzo Chigi az olasz, a két háború közötti korszakban a Dísz tér a magyar Külügyminisztérium megjelölésére szolgált, hasonlóképpen a Ballhausplatz a Monarchia külpolitikájának lett a szimbóluma.) 1897-ben a magyar honosok az összlétszám 26%-át, 1917-ben pedig már 32%-át adták. A delegációk tanácskozásain – tehát a dualizmus épületének sajátos intézményében, amelynek az volt a feladata, hogy mintegy parlamentáris ellenőrzést gyakoroljon a közös ügyek felett – a magyar delegátusok nem hatódtak meg e gyors növekedéstől, hanem azt kérték számon, hogy miért nem éri el a magyar honos tisztviselők létszáma a kvóta arányát. A kvóta, mint említettük, az a kialakult kulcs volt, amelynek megfelelően a magyar állam – nemzetgazdasági teherbíró képességének megfelelően – hozzájárult a közös költségek viseléséhez. Tény és való, hogy a magyar kvótától (amely kezdetben 30, idővel 36,4%-ot tett ki) a magyar honosságú tisztviselők aránya elmaradt, ám a higgadt mérlegeléshez igen lényeges szempont kell legyen a magyarság összbirodalmi népelességen belüli aránya, amely alig érte el a 20%-ot. Másfelől viszont az elemzés nem lehet megfelelőképpen körültekintő, ha nem vizsgálja, hogy miképpen festett a magyar honosok identitástudata. Erre a kérdésre pedig nagyon nehéz megnyugtató feleletet adni. Hiszen a nevek igen gyakran nem magyar hangzásúak. Az idegenül csengő nevek ellenben korántsem lehetnek perdöntőek. Igaz, számos esetben az asszimilálódás befejeződését a névmagyarosítás jelentette, ám nem kevés példáját ismerjük annak is, amikor a magyarság ügyével való azonosulás egy-egy személyes életút során a névmagyarosítás elmaradása nélkül vált teljessé. Ezért inkább annak kiemelését tartjuk lényegesnek, hogy a ballhausplatz mentalitás jegyében az adott nemzethez való kötődés az összbirodalmi – tehát szupranacionális – tudattal harmonikusan ötvöződött. Ezek a tisztviselők nem osztották azt a magyarországi politikai eliten belül a századforduló tájára felülkerekedő meggyőződést, amely szerint a dualista keretek nemhogy nem hasznosak a magyarság érdekei számára, hanem kifejezetten ellene hatnak. A századforduló tájékára azonban a magyar politikai elit pont azoknak a gazdasági és politikai sikereknek a bővületében vesztette el egyre inkább a realitásérzékét, amelyeket nem csekély mértékben éppen a dualizmusban rejlő előnyök kiaknázása érlelt meg. Ezért követelte mind hangosabban a magyar parlamentben és a delegációs üléseken ez az elit, hogy a közös külügynek a német mellett a magyar is a hivatalos nyelve legyen. Amikor 1905-ben a kormányzópárt a választásokon – az egész első polgári korszakban példátlan módon – vereséget szenvedett, s helyére a '48-as velleitású koalíció jutott, akkor kiharcolták, hogy a magyar kormány bevezethesse a követségi szaktudósítói rendszert. Ez azt jelentette, hogy a Kereskedelmi és a Földművelésügyi Minisztérium a Monarchia diplomáciai képviselőire

elküldhette delegáltjait annak érdekében, hogy a tárca munkáját a nemzetközi ismeretek révén javítsák. A konkrét célon túl lényeges szempont volt az is, hogy a teljes állami függetlenség majdani elnyerésének pillanatában a magyar államnak megfelelő szakemberei legyenek az önálló külszolgálat kiépítésére. Rómában, Londonban, Bukarestben tűntek fel ilyen szaktudósítók, tevékenységük azonban csak szerény sikereket hozott. A követségen dolgozók betolakodóknak érezték őket, akiket aztán nem túl szívesen fogadtak, s később „trágyadiplomátáknak” csúfoltak. Maguk a szaktudósítók sem voltak helyzetükkel elégedettek, helyenként „ötödik keréknek” érezték magukat. Tény, hogy a trianoni Magyarország diplomáciájában alig tucatnyian voltak, s közülük csupán Hory Andrásnak jutott később nevezetesebb szerep. (Ő szervezte meg a bukaresti követséget, később belgrádi, római, varsói követ, közbülsően a külügyminiszter állandó helyettese, s 1940-ben, a második bécsi döntés előtti közvetlen magyar–román tárgyalásokon a magyar delegáció vezetője volt.)

Ugyanakkor eredményes volt e külpolitika a nemzeti érdekek szempontjából, amennyiben 1868-ban elhárította a dualista épület trializmussá formálását. Az Oroszországhoz való viszonyban, a Balkánon a magyar érdekek a realitás határáig érvényesülhettek.

A Monarchiát 11, majd Bosznia-Hercegovina okkupálása, később annexiója után 12 nemzet, nemzetiség lakta, s ezek érdekei oly mértékben voltak széttartóak, hogy hiába volt Bécs–Budapest egy nagyhatalom feje, e külpolitika dinamizmusa nem eredményezett gyarmatokat, s hatóköre nem ért el a tengerekig, s főleg nem terjedt azokon túl – márpedig annak idején a nagyhatalmi léttel ilyesmi járt együtt. A dinasztia ugyan dinamikusabb külpolitikát szorgalmazott, ám annak eredményessége a fent jelzett strukturális gyökerek miatt csak igen csekély lehetett.

1914-ben bizonyosan nem volt nemzeti érdek

1914-ben bizonyosan nem volt nemzeti érdek a világháború kirobbantásában vállalt meghatározó szerep (a dualista berendezkedésből következően a magyar miniszterelnök ellenjegyzése nélkül nem született ilyen horderejű kérdésben döntés), ám azt még egy olyan robusztus államférfi, mint Tisza István sem tudta elhárítani. A kérdésnek óriási az irodalma, s a betűtenger azért dagadhatott ilyen hatalmasra, mert a polémia aligha volt több a süketek, a tényeket tendenciózus módon csoportosítók, fontos összefüggéseket tudatosan/tudattalanul elhallgató párbeszédénél.

Tisza István tudta, hogy ebből a háborúból még az addigra kiharcolt pozíció megtartásával sem lehet kikerülni: ha győzünk, akkor a németek szava lesz a meghatározó, ha veszítünk, akkor az antant szabad folyást enged majd a nemzetiségek önállósodási törekvésének.

Ebben a helyzetben nem lehetett a végzetet elhárítani. „Ennek így kellett történnie” – mondja majd halála előtt, 1918. október végén utolsó szavaival a mélyen vallásos, kálvinista hitű államférfi.

7. Mednyánszky László: Szerbiában (1914)